

Inna Chuiko**ROLE IN THE DEVELOPMENT OF E. OLESNYTSKYI UKRAINIAN COOPERATIVE MOVEMENT**

The cooperative activities of a prominent Ukrainian politician, economist and public figure E. Olesnytskyi are looked in the paper in the development of the Ukrainian cooperative movement.

Key words: E. Olesnytskyi, cooperative movement, social and economic activity, economic institutions, cooperation.

УДК 94 (477)**Юрій Древницький****НАУКОВА СПАДЩИНА ВОЛОДИМИРА СТАРОСОЛЬСЬКОГО У СФЕРІ
ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

У статті висвітлено наукову діяльність В. Старосольського, проаналізовано його праці, присвячені методології вивчення юриспруденції, зокрема її соціологічному напрямку, теорії нації, проблемам держави і права.

Ключові слова: В. Старосольський, держава, влада, право, політика.

Громадсько-політична діяльність В. Старосольського у своїх ключових напрямках була не просто рецепцією суспільно-політичних ідей, що дискутувалися у галицькому середовищі інтелігенції, але зумовлювалася, насамперед, власним пошуком відповідей на актуальні тогочасні проблеми. Основну роль у цьому відіграли наукові зацікавлення В. Старосольського проблемами теорії держави і права, соціології та націології.

В. Старосольський, як і багато тогочасних представників галицької інтелігенції, вдало поєднував у собі риси глибокого дослідника з активною участю в національному русі. Про це, зокрема, писав Іван Кедрин. "Це була виїмкова і насправді дуже рідкозустрічна комбінація прикмет тіла і духа, – підкреслював він, – що зосередилась в одній особі: високий, статний, з подовгастим худим обличчям аристократа і таким же аристократичним спокоєм та манерами, – тип ученого, проте з тонким почуттям гумору і при всьому нахилі до студій далеко не відлюдок, – Богом обдарований промовець, естет і гуманіст, здавалось би – кабінетна людина, проте ідеолог Українського Січового Стрілецтва, – соціяліст, але ворог марксизму й ворог всякого екстремізму та сектанства, рідкісна поява, рідкісна індивідуальність" [1, с. 389].

Підсумком наукової роботи В. Старосольського стала підготовка і видання статей, підручників та монографій. Свідченням його наукового авторитету було обрання 4 січня 1924 р. дійсним членом історично-філософської секції Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) у Львові [2, арк. 1]. В. Старосольський був автором близько 20 ґрунтовних праць (окремі з них збереглися лише в рукописах).

Об'єктом дослідження є наукова діяльність В. Старосольського в контексті українського національного руху, а предметом – наукові праці В. Старосольського з юриспруденції.

Метою статті є показати прикладну цінність творчого доробку вченого для сучасних процесів державотворення в Україні.

Комплексне висвітлення зазначеної проблеми залишилося поза межею історичних розвідок, але її окремі положення відображено у працях сучасних дослідників-юристів С. Максимовича [3–5] та П. Стецюка [6]. Зазначені автори відтворили погляди В. Старосольського на генезу національної політико-правової системи, проаналізували його бачення проблем держави і права.

Власна методологічна концепція В. Старосольського у питаннях теорії держави і права формувалася доволі тривалий час, підсумком чого стала публікація праці "Методологічна проблема в науці про державу" (1923 р.).

Розпочинаючи характеристику "суті методологічної проблеми" В. Старосольський стверджував, що не можна в науковій теорії залишити її поза увагою. Він вважав, що спосіб вивчення об'єкту і предмету дослідження є свого роду науковою парадигмою, що веде до певного результату і не дозволяє вийти за її межі. Ще більшої значимості методологічні засади набувають у суспільствознавстві, оскільки тут, у залежності від результатів наукового аналізу, формується людський світогляд і будуються плани щодо подальшого покращення умов суспільного буття індивіду, зазначав вчений [7, с. 27].

Для того, щоб чіткіше зрозуміти характеристику дослідником суті методологічної проблеми політичної науки та його суспільно-політичну концепцію загалом, слід сказати, що В. Старосольський називав політологію "наукою про державу", будучи прихильником інтерпретації політики за посередництвом держави. Він вважав, що в її діяльності концентрується основний зміст політики. Держава – основна категорія політичної теорії, що дає ключ до розуміння сутності й призначення політики, тільки розкривши питання про її природу, можна виділити політику із усієї суспільної системи і комплексу суспільних відносин. Політологія власне сформувалася спочатку як державознавча дисципліна, покликана вивчати призначення і функції державних і політичних феноменів, інститутів, процесів [8, с. 24].

Глибоко аналізуючи стан наукових дискусій щодо політологічних проблем, В. Старосольський наголосив на трьох концептуальних методах – юридичному, соціологічному та соціолого-правовому.

Критикуючи перші два за їх обмеженість у поясненні предмету дослідження, вчений висловив власну підтримку соціолого-правовому або дуалістичному, доводячи, що, застосовуючи його, можна найоб'єктивніше проводити політологічні дослідження. Суть цього методу полягала в синтезі двох інших методів, що дозволяло вивчати теорію держави різносторонньо, використовуючи їх позитивні аспекти й уникаючи негативу [9, с. 3]. Так, соціологічний метод, що розглядав державу і право як різні за своєю суттю явища, скеровувався на аналіз суспільних чинників, що зумовлювали функціонування держави та її інституцій. Юридичний метод, спираючись на твердження про тотожність держави і права, мав застосовуватися при вивченні правового боку політичної сфери у двох аспектах: перший характеризував справжнє здійснення права, другий належить до правових намірів, що повинні втілитись у реальне життя.

В. Старосольський зробив висновок, що найповніше можна дослідити державу, застосовуючи дуалістичний підхід. На його думку, цей підхід вичерпно характеризує суть держави, оскільки в соціології існує багато питань, що стосуються правових питань. І навпаки, юриспруденції притаманні соціологічні аспекти. А тому між обома методами існує тісний зв'язок. Зокрема, на відміну від юридичного методу ("правової догматики" – В. Старосольський), соціологію у правовій сфері цікавлять не лише власне юридичні нормативи, а як і чому вони формувалися саме таким, а не іншим чином. У формальному правознавстві, стверджував В. Старосольський, мова йде лише про "правну дійсність" "фактичних норм", а "для соціології важлива їх дійсна дійсність" [8, с. 34]. Тобто те, що вони є справді реальною, фактичною схемою для людської поведінки, – люди в їх "діяльних взаємовідносинах", вчинки яких можуть і не відповідати змісту фактичних юридичних норм, що існують у суспільстві.

Долаючи крайнощі соціологізму та юридизму, В. Старосольський спирався на їх здобутки, вважаючи, що жоден з цих методів не позбавлений наукової цінності, а проблема полягає лише в тому, у яких межах ця концепція правомірна, і з якою метою можна використовувати цей метод. Він творчо використав передові соціологічні ідеї свого часу, акцентуючи при цьому важливість соціологічних, психологічних, юридичних, культурницьких та інших чинників. Отже, В. Старосольський виступав за розумний баланс детерміністичного, психолого-культурного і правового підходів до вивчення держави.

На думку вченого, політична наука повинна формувати соціальні закони, що є відображенням суспільного життя людини, тобто її ж витвором. Таким чином, дослідник має справу з об'єктом, на якому людська думка має "тавро" свого творця. Отже, ще однією важливою методологічною проблемою для політичної науки як науки суспільної є, на думку В. Старосольського, значення "внутрішньої форми слів", оскільки предметом цієї науки є соціальні явища, авторами і творцями яких є люди: "Назви, якими означено ті явища, суть теж твором людей" [9, с. 2].

Тому для повного політологічного аналізу політичного вияву суспільного життя, на думку В. Старосольського, необхідно також використовувати герменевтичний методологічний принцип, оскільки лише його застосування дає змогу розкрити загальне значення досліджуваного предмету в унікальній формі, адже його творцями є люди, тобто об'єкт виробляється іншим суб'єктом і є синтезом знання, розуміння, чуттєвих даних, культури, менталітету, закладеного у його назву. Останній із названих проблем присвячена стаття "Внутрішня форма в соціологічній термінології (методологічні зауваги)" (1923 р.).

Висловивши власне бачення суті методологічних проблем у тогочасному науковому дискурсі, В. Старосольський у наступних працях виклав оригінальну версію загальної теорії держави. У 1925 р. вийшло дві праці з проблем держави – двотомна "Держава і політичне право", у якій простежено розвиток держави і права від найдавніших часів до XIX ст. та "До питання про форми держави", з аналізом різних монархічних та республіканських моделей держав.

Продовженням цієї проблематики став курс лекцій "Політичне право" (1933 р.), що упродовж тривалого часу багато доопрацьовувався і в закінченому вигляді був надрукований вже після

смерті у 1950 р. Останнє видання, що стало своєрідною квінтесенцією поглядів В. Старосольського на означену проблему, складалося з двох самостійних частин. Перша з них – "Розвиток форм політичної організації", що об'єднувала у собі вісім розділів: "Додержавні форми організації", "Перехід до державних форм буття", "Староорієнтальна держава", "Еллінська група держав", "Римська держава", "Візантія", "Феодална держава", "Абсолютиська держава", присвячувалася еволюції державних форм від найдавніших часів до Великої французької революції. У другій частині – "Конституційна правова держава", зосереджено увагу на характеристиці політико-правової природи новітньої держави.

У своїх працях В. Старосольський виступав апологетом правової держави, яку вважав найвищою формою розвитку інституту держави. З огляду на актуальність цих ідей на сучасному етапі українського державотворення, доречно бодай оглядово окреслити систему поглядів В. Старосольського на питання правової держави. Тим більше, що на думку багатьох українських дослідників її цінність є безперечною. Так, наприклад, С. Максимович вважає, що витворені й утверджені В. Старосольським погляди на правову державу та права і свободи людини, зокрема, у багатьох своїх аспектах не втратили своєї новизни й потребують глибинного дослідження, сутнісного осмислення їхнього неоціненного значення для сучасної української правової та політичної думки, а також для удосконалення юридичного оформлення становлення правової Української держави й громадянського суспільства, законодавчого врегулювання забезпечення і захисту прав та свобод людини, налагодження максимально ефективного механізму гарантування їхнього дотримання у державно-юридичній практиці [3, с. 148].

"Конституційну державу" В. Старосольський розглядав як історичний тип держави, що у свій час за певних обставин логічно прийшов на зміну "державі абсолютиській". Основу, серцевину такої держави складають насамперед права та свободи людини, демократія та народний суверенітет, розподіл влади. Цю державу вчений називав "...дитиною раціоналізму XVII та XVIII століть, дитиною віри в людський розум, абсолютний та незмінний, незалежний від будь-яких "історичних", себто мінливих обставин". У той же час, "конституційна держава", як і будь-який інший історичний тип держави, постійно перебуває в процесі свого еволюційного розвитку, а неврахування чинника останнього, на думку вченого, може призвести до реальної появи певних загроз її існування як такої. Саме тому нові виклики часу ("суспільна диференціація", "класи", "нації", "нові підходи у міждержавних зв'язках") потребували належного реагування з боку як демократичного суспільства, так і самої держави.

Можливо, якщо іти за логікою вченого, саме неврахування цих "нових викликів часу" призвело у свій час до глибоких "криз" європейського конституціоналізму напередодні Першої світової війни, і особливо – у міжвоєнний період. Адже саме в 30-х рр. XX ст. високоосвічена Німеччина, маючи чи не найдемократичнішу на той час "веймарську" конституцію, перетворилась у "Третій Рейх", а фашистські режими запанували в Італії та Іспанії. Тоді ж фактично призупинили свій демократичний розвиток Польща, Румунія, Угорщина, Фінляндія та низка інших європейських держав.

У той же час В. Старосольський не говорив про те, що може (чи повинно) прийти на зміну "конституційній державі". Складається враження, що "конституційну державу" він розглядав як вершину демократичного поступу людства. Тому вчений жодним чином, подібно до С. Дністрянського, не вважав СРСР чи інші тоталітарні режими міжвоєнної Європи новим поступом у розвитку інституту держави як такої. Навпаки, останні, за В. Старосольським, є "прикрим відступом" та "непорозумінням" у загальному процесі демократичного розвитку суспільства [6, с. 63–64].

В. Старосольський до кінця свого життя вірив у торжество ідеалів демократії та в перспективу власне конституційної держави. Сьогоднішні процеси інституалізації міждержавних об'єднань є переконливим доказом далекоглядності його вчень.

Одним із ключових питань, порушених у цих працях, є співвідношення держави і права [10, с. 3]. Поєднання понять "право – держава" та усі подальші наукові суперечки щодо такого зв'язку були історично зумовлені прагненням перетворити державу, витворити та реалізувати новий вид держави, надати їй повного, всеохоплюючого змісту, відмінного від змісту абсолютистичної (за термінологією В. Старосольського – Ю. Д.) держави. Для самого вченого це питання мало значний практичний аспект, який він постійно використовував у своїй адвокатській роботі. При аналізі фахової діяльності В. Старосольського неодноразово бачимо апеляцію не так до чинного законодавства, як до аналізу соціального середовища, вплив якого мав враховуватися на рівні з формальним законодавством. Тому соціологічні ідеї В. Старосольського суттєво впливали на його ж праці в галузі теорії держави й права.

Підсумовуючи розглянуті науково-теоретичні підходи тогочасних вчених щодо питання правової держави, В. Старосольський підкреслював їхню односторонність, викривленість і загалом хибність. Якщо відкинути сутність держави, коли воля держави ідентифікується з волею її органів, з

волею "уряду" не лише "юридично", а й фактично, то замість метафізичної держави, постануть ті реальні чинники, що діють як державна влада [3, с. 145].

Отже, держава – це група людей, що є фактичним носієм державної влади. А відтак і "державне право" – це правові норми, творцями яких є ті фактичні носії влади, а саме – законодавча влада держави. При цьому, їхня власна воля насправді є волею, насамперед, соціальної групи, до якої вони належать, – втіленням її інтересів, змагань, поглядів, культури. І тільки частково ця воля є їхнім індивідуальним витвором. Лише за виняткових обставин пануюча група може проводити свою волю безоглядно, незважаючи на волю решти – непануючих. За звичайних умов кожна "диктатура" змушена йти на поступки, обмежуватися, пристосовуватися до волі тих груп, що не належать до правлячих.

Вже у законодавчому процесі бачимо протиставлення волі тих, що на певний момент виступали як правлячі, наділені правом творити "волю держави", і решти громадян. Вже на цьому етапі відбувається "боротьба за право", за зміст законних норм й існує імовірність порушення законності "державою", а точніше – її органами. Та водночас є й можливість захисту цієї законності тією частиною суспільства, що у цей момент не виступає як державна влада. Від сили, організованості, енергії виступу тієї частини залежить, наскільки захист законності буде успішним і законність реалізована [3, с. 145].

Такий висновок В. Старосольського мав важливе практичне значення, адже вказував на важливість і прогресивність демократичної форми правління, а також на залучення широких верств населення до формування правових відносин у державі. Концептуальний розгляд цієї проблеми вчинено у праці "Das Majoritätsprinzip" ("Принцип більшості"), опублікованій у Відні 1916 р. [11, с. 231]. Ще донедавна німецькі фахівці у галузі права вважали "принцип більшості" В. Старосольського одним з основних понять юриспруденції. Цей принцип реалізується в демократичних суспільствах й передбачає не тільки домінування у ньому волі більшості населення, а й визнання та захищеність, непорушність основних прав усіх осіб, включаючи й тих, що становлять його меншу частину. Тому й правова держава як держава реальних прав людини може існувати тільки у суспільстві, у якому діє справжня демократія, тобто повновладдя більшості з дотриманням прав меншості.

Можна стверджувати, що вчений переосмислив традиційне місце окремо взятої людини у системі формування державного права. Вона мислиться не просто як одиниця населення, що пасивно приймає й підкорюється волі держави, а є громадянином. Тепер за кожним індивідом як членом суспільства потенційно закріплювалася правова ініціатива. А суспільство, як сукупність цих індивідів, що формально знаходилися поза державою, ставало основним суб'єктом формування права. Власне, це був крок у напрямку розвитку громадянського суспільства.

Отже, у сфері законодавчої діяльності держави існує реально-практична проблема законності. Вже на цій стадії постулат законності держави може бути або порушений, або реалізований. А вирішувати це буде не сама тільки "держава" у юридичному розумінні, а, можливо, позадержавні сили, якщо вони зможуть надати реальні гарантії "законності". На завершення цього обґрунтування В. Старосольський зауважував, що остаточний і справжній зміст права залежить і мусить залежати не тільки від держави, а й від чинників і сил, що їх ніяк не можна охопити поняттям держави. Насправді право творить суспільство, – частково користуючись для цього державою як своїм органом, частково без держави і поза нею. Цей засадничий факт указує на можливість "гарантії" для постулату законності держави, і цією гарантією володіє суспільство як справжній творець права. Це дає підставу, зазначав В. Старосольський, констатувати за Ерліхом, що "точка ваги розвою права також в наші часи як повсякчасно не лежить ані в законодавстві, ані в юриспруденції, ані в правосудді, тільки у самому суспільстві". Відповідно, стверджував учений, і розв'язання питання законності держави належить в останній інстанції самому суспільству [10, с. 14–16].

З'ясувавши у цілому походження, поняття та сутність правової держави, звернемося до розуміння "конституційної" держави у трактуванні В. Старосольського. Конституційна держава, на його думку, – це "історичний тип" в історії людства, як і стародавньо-орієнтальна, грецька, римська, феодальна та абсолютистська держави [12, с. 330]. Теорія "конституційної", або "правової", держави склалася наприкінці XIX – на початку XX ст. В її основу покладено такі поняття: народна суверенність і демократія як форма її здійснення, розподіл властей, природні й невідчужувані (непозбувальні за В. Старосольським – Ю. Д.) права людини [12, с. 331].

Серед фундаментальних постулатів правової держави звернемо увагу на трактування В. Старосольським системи прав і свобод людини. Вважаючи людину та її особистість найбільшою цінністю у правовій державі й громадянському суспільстві, науковець проводив поділ "вроджених" прав людини на вольності, політичні та суспільні (у стислому розумінні) права [12, с. 144]. Їхня особливість полягала в теоретичному визнанні їх найважливішими і найсильнішими. Вони повинні

бути критерієм оцінки всього законодавства, встановлювати його напрями і межі, які не вправі порушувати жодний законодавчий акт.

Щодо конкретних "вольностей", то, як зауважував учений, конституції сучасних правових держав містять наступні:

1. "Habeas corpus", що означає цілий комплекс прав, а саме – захист людини перед свавільним порушенням органами держави її особистої волі, а саме волі "особи, помешкання, паперів та її майна". Це поняття прав скероване проти незаконного арешту, обшуку, ревізії документів та конфіскації майна. Воно встановлює низку конкретних правил, що не повинні порушуватись: а) передусім жодний з названих актів не може настати інакше, як лише на підставі судового наказу; б) нікого не можна позбавити "властивого" йому судді, законодавчо передбаченого для конкретної справи; в) арештованого слід в означений термін заслухати та повідомити його про причину арешту.

Розуміючи, що такий формальний припис дає хитку запоруку охорони особистої свободи, В. Старосольський вважав за необхідне посилити матеріальну відповідальність держави. Зокрема, з-поміж засобів, що дають матеріальну запоруку, він називав визнання за ув'язненим права домагатися від держави відшкодування за безпідставне затримання у слідстві [3, с. 146–147].

Крім викладеного, до категорії "Habeas corpus" В. Старосольський відносив різні постанови принципового чи конкретного змісту, що містяться у конституційних, а, насамперед, звичайних законах. До таких належить, зокрема, відомий принцип права "lex restra non agit" ("закон немає зворотної сили"), за винятком, коли нова постанова є для обвинувачуваного кориснішою; постанова, прийнята, звичайно, кримінальними кодексами, про заборону змушувати свідчити проти себе самого чи проти подружжя, кровних родичів та свояків; заборона вигнання громадянина за межі держави; врешті, постанова про те, що укладених громадянами договорів не можна порушувати ані розпорядженнями, ані законами [12, с. 145–146].

2. Свобода пересування. Ця "вольність" виявляється у різних напрямках. Під нею розуміється волю переселення як з місця осілості, так і за межі держави. Окрім того, це "вольність" пересуватися, мандрувати у межах держави і, врешті, "вольність" поселятися за власним вибором у межах держави.

3. Свобода віри й переконання. Вона виявляється у тому, що ніхто не може бути переслідуваний за свої релігійні переконання та приналежність до якогось віросповідання, не може нікому перешкоджати у здійсненні загальногромадянських прав, зокрема, бути комусь перешкодою у доступі до публічних урядів. Ця свобода включає свободу думки, слова і преси.

4. Свобода зборів та об'єднань. До цієї свободи В. Старосольський відносив також "вольності", що стосуються людини як члена нації – так звані "національні свободи". Останні передбачали надання правової гарантії, що усі громадяни держави будуть "рівними незалежно від їхньої національності", зокрема при зайнятті керівних посад; дозвіл на вживання рідної мови в державному та громадському житті, створення національних шкіл [12, с. 146–148]. У згадуваній праці "Принцип більшості", В. Старосольський розвинув погляди Г. Елінека про права меншин, тим самим здійснивши "перше систематичне опрацювання проблеми" (професор Бернацкі) [13, с. 138].

Отже, ідея "правової" держави, за В. Старосольським, полягає у тому, що держава повинна бути пов'язана власним правом. І ця ідея правової держави виникла не шляхом теоретичних міркувань, не з логічної необхідності, а на тлі практичних потреб, реальних інтересів. Відтак і державна теорія, і практика прийняли цю ідею як апіорі.

Ще однією центральною темою наукової спадщини В. Старосольського є дослідження розподілу влади та взаємодії між окремими її гілками, що також розглядається у праці "Політичне право".

В. Старосольський простежував історію розвитку ідеї поділу влад ще від античності. І в цьому контексті розглядає погляди від Аристотеля до творців сучасної конституційної доктрини – Д. Локка й Ш.-Л. Монтеск'є. Особливо критично В. Старосольський підходив до поглядів останнього, який визнавав три різні влади – законодавчу, виконавчу і судову. Як прихильник змішаної форми держави з поєднанням елементів монархії, аристократії і демократії Ш.-Л. Монтеск'є вважав, що саме існування трьох різних влад, організовуваних за різними принципами, забезпечуватиме таку форму держави, а власне: законодавча влада має належати народу на засадах демократизму, суди повинні організовуватись за аристократичним принципом, а виконавча влада, що вимагає швидкого вирішення та ефективною і простою організацією, повинна ґрунтуватись на єдиновладді. Лише за умови їх чіткого розмежування та цілковитої взаємозалежності жодна з них не стане абсолютною, а отже не порушуватиметься свобода громадян [12, с. 135].

Полемізуючи з цим твердженням французького мислителя, В. Старосольський відмовився від абсолютизації твердження про поділ влади на три гілки, мотивуючи це тим, що жодна з трьох влад не є носієм лише тієї влади, яку здійснює, як вважається, виключно вона. Так, законодавча влада завжди містить елементи виконавчої, а іноді й судової влад, і, навпаки, законодавча влада фактично належить і двом іншим владам. Так само виконавча влада виконує також деякі завдання

законодавчої і судової влади, наприклад поліційно-карне судочинство (тут і надалі подаємо термінологію В. Старосольського – Ю. Д.), а натомість поділяє з обома іншими владами адміністративні функції. Аналогічно, судова влада не повністю належить судовій гілці влади, що, відтак, здійснює деякі функції законодавчого і виконавчого порядку. Поза тим, підкреслював В. Старосольський, навіть зважаючи на подані застереження, неможливо вмістити у схему трьох влад усі владні установи модерної держави [14, с. 184]. Передусім, наголошував учений, це стосувалося верховної влади у кожній державі. Наукова теорія і практика визнають її виконавчою владою, та фактично, стверджував В. Старосольський, її правова участь у законотворчості та частково у судочинстві надто велика, а адміністративні функції обмежені, щоб можна було називати її "виконавчою", адже таке означення не виражає її головної функції, а саме, не вказує на становище верховної влади власне поза владами, які мають визначену відповідно до потрібного поділу компетенцію, та на її незалежний від того поділу характер. За переконанням мислителя, верховна влада в державі є інституцією, у якій виявляється саме єдиність держави і державної влади, є засадничим стрижнем усіх влад, визначаючою і спрямовуючою їх силою, а тому її не лише доцільно, а й необхідно виділити в окрему гілку влади [14, с. 185].

Вчення про поділ влад вимагало, щоб усі влади були абсолютно відокремлені одна від одної щодо осіб, які їх здійснюють. Тобто, особовий склад кожної влади повинен бути чітко розмежованим; окрім того, жодна влада не повинна залежати від іншої, підпорядковуватись їй. Відтак, послідовне втілення цих приписів неминує б спричинилось, вважав В. Старосольський, до розподілу держави на різні, нічим не взаємопов'язані організації. Тож виникла потреба неохопленої тривладним поділом установи, що утримувала б між ними зв'язок, виступала б запорукою єдності держави та стримувала і врегульовувала би розбіжності у функціонуванні трьох різних влад. Такою верховною владою у державі виступає її глава, і, відповідно до форм правління, В. Старосольський виділяв монарха як верховну владу у монархії та виборного главу (звичайно, з титулом президента) республіки, притому ця найвища державна влада у сучасних державах одноособова [14, с. 186].

Від способу обрання глави республіки – безпосередньо народом чи законодавчою владою – залежить становище верховної влади у державі, оскільки обрання законодавчою владою зумовлює до певної міри залежність, принаймні моральну, глави держави від законодавчого органу, натомість обраний народом глава держави має супроти законодавчої влади більш незалежний, вагомий і авторитетний статус. Завершується правління носія верховної влади – як у республіці, так і в монархії – внаслідок його смерті чи усунення від влади. Носій верховної влади за своєю юридичною природою володіє особливими правами, зокрема: особливим становищем у цивільному і кримінальному праві, отриманням платні на своє утримання і на "репрезентацію", а також правом на отримання певних титулів, особистих почесностей, супроводу і т.п. Деякі конституції надають главі держави право розпуску парламенту до завершення терміну його повноважень, іноді таке право надається за особливих обставин. Ця можливість розпуску законодавчої влади є найсильнішим законно допустимим засобом політичної боротьби [5, с. 158–159].

В. Старосольський доводив, що, попри утвердження в конституційній доктрині ідеї поділу влад, вона апіорно суперечить вченню про народну суверенність, яке визнає лише одну владу – народ, і не допускає жодних обмежень верховної, самостійної, незалежної, неподільної і повної народної влади, у тому числі поділ її на різні напрями [12, с. 134]. Теорія поділу влад визнає виключно за народом лише законодавчу владу; та, поза тим, безпосереднє народоправство, коли носієм законодавчої влади є народ як безпосередній, непохідний законодавчий орган, – є рідкісною формою народовладдя, а поширене, головне, опосередковане народоправство, система репрезентації, коли носієм законодавчої влади виступає спеціально створений (обраний народом) орган. За допомогою представництва народ здійснює свою суверенність, передусім у законодавстві, і передбачається, що представники, або послы презентують не лише своїх виборців, а увесь народ [14, с. 190–191].

В устрої законодавчої влади відомі, зазвичай, дві системи: однапалатний та двопалатний законодавчий орган. Як основний аргумент на користь двопалатної системи її прихильники вказують на слугування її запорукою виваженості та обміркованості й всебічного опрацювання законів. Саме з огляду на це, В. Старосольський обґрунтовував її недоцільність і навіть шкідливість при виробленні складних законів, оскільки вони повинні проектуватись як цілісність, а поодинокі компромісні поправки можуть призвести до непослідовності та неузгодженості окремих частин закону. Тож двопалатна система, на думку вченого, часто спричинюється до компромісів, диктованих політичним співвідношенням сил і політичною тактикою змін, у продуманому як цілісність законопроекті; а вища палата, що не обирається, а призначається "згори", історично завжди є виразником консервативних інтересів та гальмує небажану для себе законотворчість нижчої палати [14, с. 191–192].

Єдиним можливим аргументом на захист двопалатної парламентської системи В. Старосольський визнавав існування у союзних державах (федераціях) та союзах держав

(конфедераціях) поряд із загальнодержавними інтересами територіальних інтересів країв, що власне і презентуються у вищій палаті представниками цих країв. Загалом історичний досвід свідчить, що з двох палат завжди одна, здебільшого нижча, здобувала абсолютну перевагу над іншою і, врешті, увесь "осередок ваги" пересувається лише до однієї палати, а визначений Ш.-Л. Монтеск'є принцип рівноваги двох палат залишається правовим ідеалом [14, с. 192].

Виконавчу владу у всіх державах очолюють міністри як найвищі органи її окремих галузей та координуюча їхню діяльність рада (чи кабінет) міністрів як найвищий її орган у цілому, яку очолює голова ради, міністр-президент або прем'єр. Притому відмінності у виконавчій владі різних держав стосуються лише способу призначення міністрів, їх компетенції і правового становища. У деяких державах міністри призначаються главою держави, тобто виконавча влада створюється верховною владою. Теоретичні передумови такого практичного компромісу влад заклало вчення Ш.-Л. Монтеск'є про поділ влад, що вимагало, щоб виконавча влада належала монарху, а відтак цей принцип перейняли і республіки. В інших державах міністрів призначав законодавчий орган, а також історії відомі колегіальні правління державою, тобто коли виконавча влада формувалась безпосередньо народом і була водночас верховною владою. Відповідно, розрізняють дві системи механізму створення міністерського кабінету: перша система – абсолютна (президентська) – нічим не обмежує компетенції верховної влади, коли монарх чи президент, призначаючи міністрів, формально нічим не пов'язаний і керується виключно власним вільним розсудом; а друга система – парламентарна (парламентська) – формально надає право створення кабінету міністрів верховній владі, але фактично забезпечує вирішальний вплив цього законодавчого органу, притому верховна влада може призначити міністрами лише тих, чиї кандидатури затвердить парламент [5, с. 159–160].

Поза тим, незалежно від способу створення виконавчої влади вона зумовлює обмеження компетенції верховної влади ще в одному напрямі – верховна влада призначає передусім голову ради міністрів і доручає йому сформувати кабінет, тож всіх інших членів кабінету верховна влада призначає лише на пропозицію прем'єра, який виступає, відповідно, співстворюючим кабінет органом. Така процедура зумовлює правове становище кабінету як цілісності та солідарність його членів. Тож прем'єру, який має нести співвідповідальність за всіх членів кабінету, повинно бути забезпечене і гарантоване право вільного вибору і формування його складу на власний розсуд [14, с. 214].

Сутність правового становища міністрів полягає, окрім їхньої компетенції, в їхній відповідальності. Народна суверенність вимагала безумовної відповідальності виконавчої влади перед народом, властиво перед його законодавчим представництвом, а монархічний принцип, навпаки, встановлював невідповідальність монарха, його недоторканість, аналогічно невідповідальність глави держави визнали деякі республіки. Вислідом цих суперечностей стало встановлення відповідальності міністрів шляхом "контрасигнатури", коли урядовий акт глави держави вважався чинним лише після його контрасигнації міністром, тож міністерська відповідальність стала "функціонально" пов'язаною з невідповідальністю глави держави. У державах, у яких глава відповідальний, міністри відповідальні не перед народним представництвом, а лише перед ним; і, навпаки, у державах, у яких невідповідальний глава, міністри відповідальні перед парламентом [14, с. 215].

Вчення про розподіл влад, з одного боку, та концепція народної суверенності, з другого, впливали у різних напрямках на організацію та правове становище суду в державі – принцип розподілу влад формував організацію і правове становище суду на аристократичному принципі, а ідея народної суверенності вимагала демократизації суду, його зв'язку з народом. Історії відома різноманітна організація судів – це, передусім, суди цивільного і кримінального права. Відмежовані від них суди "публічного права" виникли на підставі вчення про поділ влад, за яким виконавча влада не могла підпорядковуватись судовій, а отже і рішення цієї влади не могли розглядатись судом; тому для контролю за діяльністю виконавчої влади і законністю її актів та для надання громадянам права на захист порушених нею їхніх прав було введено окремі суди, у які можна було звертатись після переходу усіх адміністративних інстанцій, аж до найвищої. Фактично, стверджував В. Старосольський, ці адміністративні суди теж порушують принцип поділу влад, аналогічно звичайним судам при розгляді ними адміністративних справ. У деяких державах діють й інші суди "публічного права" – суди політичного права, що розглядають справи, пов'язані з порушенням суб'єктивних політичних прав, – це, зокрема, суди з розгляду справ у сфері конституційного права, суди у справах відповідальності глави держави і міністрів, врешті окремі суди для справ виборчого права [14, с. 216–217].

З метою запобігання можливим зловживанням з боку виконавчої влади, що б могла ґрунтувати суди у своїх інтересах, конституції різних держав встановлюють, що суд може бути заснований лише шляхом закону, тобто законодавчою владою. Організація судів у найвищій інстанції "роздвоюється" – у справах безпосередньо правосуддя судочинство очолює найвищий суд, а в адміністративних справах судову організацію – міністерство юстиції, компетенція якого

поширюється виключно на адміністративні справи і воно не має права втручатись у саме правосуддя [14, с. 218].

Отже, В. Старосольський спростовував вчення Ш.-Л. Монтеск'є про абсолютну незалежність трьох гілок влади, вважаючи, що влада у державі лише одна, єдина та охоплює усі можливі напрямки державної діяльності, різні її функції. Вчений також доводив помилковість твердження Ш.-Л. Монтеск'є про відповідність кожній з державних функцій окремої влади, окремого органу, оскільки законодавча влада не є лише законотворчою, виконавча – лише виконавчою, а судова – лише органом правосуддя. Насправді усі три функції, свої завдання держава виконує через три гілки влади, кожна з яких, окрім властивої собі, виконує й обидві інші функції.

Фактично В. Старосольський пропонував систему стримувань і противаг окремих гілок влади, ґрунтовану на їхній взаємодії, взаємопов'язаності, взаємозумовленості та взаємозалежності. Особливо цікавим і актуальним, з огляду на сучасні державно-правові реалії України, видається розкриття вченим сутності однопалатної і двопалатної парламентських систем, висвітлення їхніх особливостей і політико-правової дієвості, а також обґрунтування незалежного становища прем'єр-міністра та визначення особливого статусу суддів. Тож витворена мислителем концепція поділу влад у багатьох аспектах не втратила своєї новизни та потребує глибинного дослідження й осмислення її значення для сучасної української правової й політичної думки та з'ясування доцільності й ефективності її використання при становленні демократичної, правової Української держави і громадянського суспільства.

Значне зацікавлення викликає дослідження В. Старосольського з теорії політичних партій, у якому він аналізує їх роль та місце в конституції Чехословацької Республіки [15]. Дослідник вважав, що формалізація партійної діяльності бере початок з середини XIX ст. і пов'язана передусім із введенням загального виборчого права. Однак функції партій не обмежуються лише парламентською діяльністю, є набагато ширшими. Учений проводив чітку грань між двома поняттями – "політична партія" і "парламентський клуб". Парламентський клуб – лише один з органів партії, причому не найвищий [15, с. 4–6].

В. Старосольський вважав, що в будь-якій партії встановлюється панування керівної верхівки – партійної олігархії, що зосереджує всю повноту влади і через неї маніпулює діями виборців [15, с. 14].

Основними функціями політичних партій дослідник називав активізацію й об'єднання значних суспільних груп, формування ідеології та політичної доктрини, участь у боротьбі за владу тощо. Одним з перших серед вітчизняних та західних дослідників він назвав таку функцію, як участь партій у боротьбі за незалежну державу. Її автор виділив окремим пунктом, враховуючи досвід діяльності українських політичних партій у період національно-визвольних змагань наприкінці XIX – початку XX ст.

Фундаментальність постановки проблем теорії держави і права, здійснена у працях В. Старосольського, дозволяє впевнено віднести його до фахових спеціалістів у галузі правознавства. Його погляди на еволюцію держави багато в чому відображали реалії тогочасного світу, у якому ідея демократії відстоювала свої позиції в оточенні тоталітарних держав. У своїх працях В. Старосольський постає апологетом західної традиції епохи Просвітництва та спирається передусім на принципи верховенства права та свободи індивіда. Така інсталяція західних цінностей в українську інтелектуальну традицію мала на меті витворити моделі організації власної державності, які б найадекватніше відповідали домінуючим світовим зразкам, а, отже, дозволили б найповніше реалізувати наявний в українському суспільстві державотворчий потенціал.

Список використаних джерел

1. Кедрин І. Володимир Старосольський / Іван Кедрин // Записки Наукового товариства ім. Шевченка / [ред. У. Старосольської]. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1991. – Т. 210. – С. 389–392.
2. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 360. – Оп. 1. – Спр. 15. – 1 арк.
3. Максимович С. Володимир Старосольський про правову державу / С. Максимович // Вісник Львівського університету. Серія: юридична, 2000. – Випуск 35. – С. 142–149.
4. Максимович С. Володимир Старосольський про форми державного устрою / С. Максимович // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали VII регіональної науково-практичної конференції. Львів, 13–14 лютого 2001 р. – С. 74–76.
5. Максимович С. Концепція розподілу влад Володимира Старосольського / С. Максимович // Вісник Львівського університету. Серія: юридична, 2001. – Випуск 36. – С. 157–162.
6. Стецюк П. Володимир Старосольський (1878–1942) / Петро Стецюк // Вибори та демократія. – 2005. – № 4 (6). – С. 52–55.
7. Старосольський В. Методологічна проблема в науці про державу / В. Старосольський. – Прага: Наклад Українського вільного університету в Празі, 1925. – 36 с.
8. Старосольський В. Причинки до теорії соціології / В. Старосольський. – Львів, 1904. – 36 с.
9. Старосольський В. Внутрішня форма в соціологічній термінології: (Методологічні уваги) / В. Старосольський. – Б.м., 1926. – 8 с.
10. Старосольський В. Держава і право: (Причинки до проблеми правовості держави) / В. Старосольський. – Львів: Наклад Союзу українських адвокатів, 1934. – 16 с.
- 11.

Волинець С. Передвісники і творці листопадового зриву: Західно-українські громадські і політичні діячі / Степан Волинець. – Вінніпег, 1965. – 324 с. 12. Старосольський В. Політичне право: (Курс лекцій) / В. Старосольський. – Подєбради: Український техн.-господарський інститут ЧСР, 1933–1934. – 321 с. 13. Старосольський В., Дністрянський С. Українці – професори права / В. Старосольський, С. Дністрянський // Ювілейний альманах Союзу українських адвокатів. – Львів, 1934. – С. 126–145. 14. Старосольський В. Політичне право: курс лекцій / В. Старосольський. Ч. 14. – Регенсбург-Новий Уль: УТГІ, 1950. – 373 с. 15. Старосольський В. Партії в Конституції Чехословацької республіки / В. Старосольський. – Прага: Наклад Українського вільного університету в Празі, 1923. – 16 с.

Юрій Древницький

НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ ВЛАДИМИРА СТАРОСОЛЬСКОГО В ОБЛАСТИ ЮРИСПРУДЕНЦИИ

В статье исследовано научную деятельность В. Старосольского, проанализированы его труды, посвященные методологии изучения юриспруденции, в частности ее социологического направления, теории нации, проблемам государства и права.

Ключевые слова: В. Старосольский, государство, власть, право, политика.

Yuriy Drevnitskyi

SCIENTIFIC HERITAGE IN LAW OF VOLODYMYR STAROSOLSKYI

In the article reviews the scientific activity of V. Starosolskyi analysis of his works on the methodology of the study of jurisprudence, particularly its sociological direction, the theory of the nation, problems of state and law.

Key words: V. Starosolskyi, state, government, law, politics.

УДК 94 (477)

Ярослав Дзісяк

ЧОРТКІВЩИНА В ПЕРІОД РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ У 1914–1917 РР.

У статті аналізується становище Чортківщини у 1914–1917 рр. На основі опублікованих та неопублікованих архівних матеріалів, розглянуто діяльність російської окупаційної армії на цих теренах.

Ключові слова: Перша світова війна, Чортківський повіт, повітовий начальник, штабс-капітан, нижні військові чини.

Актуальність теми обумовлена потребою всебічного та неупередженого дослідження історії Чортківщини, що сприятиме ширшому пізнанню маловідомих сторінок історії рідного краю у 1914–1917 рр.

Об'єктом статті є Чортківщина у період 1914–1917 рр.

Предметом дослідження є становище Чортківщини в період російської окупації у 1914–1917 рр.

Автор поставив за мету з'ясувати основні аспекти громадсько-політичного та військового життя Чортківщини в час окупації регіону Росією у 1914–1917 рр.

Об'єкт, предмет і мета дослідження обумовлені вирішенням таких основних завдань: проаналізувати просування російських військ, контроль за наявністю дезертирів, як з боку власної, так і з айстро-угорської армій, охарактеризувати внутрішньо-фінансові відносини в межах військової влади та умови і розміри виплати місцевому населенню за здану зброю, залишену з попередніх боїв, висвітлити владні заходи з приводу грабунків та спричинення збитків місцевому населенню; дослідити регламентацію російською владою церковного життя в Чортківському повіті та облаштування братських могил.

При дослідженні цієї теми опрацьовано матеріали, що зберігаються у Державному архіві Тернопільської області, фонд 322 "Канцелярія Тернопільського губернатора", зокрема раніше неопубліковані справи 1, 22, 41, 43, 67, 68, 136, 166, 173. У процесі підготовки статті використано працю М. Лазаровича [1].

В силу не вирішення геополітичних інтересів імператорської Росії та кайзерівської Німеччини почалися військові дії Першої світової війни на Східному фронті. Російський наступ у 1914 р. розпочався таким чином. Дві російські армії: 3-я генерала Русского й 8-а ген. Брусилова, у складі 21 піхотної та 7 кавалерійських дивізій, маючи проти себе тільки 9,5 піхотних і 5 кавалерійських дивізій 3-ї австрійської армії генерала Брудермана й армійської групи генерала Кевеса, почали просування